

колькасцю ападкаў, калі рэкі летам выходзілі з берагоў, як па вясне, што ў выніку не дазволіла нарыхтаваць сялянам сена ў дастатковай колькасці [5, с. 190]. Наступны 1607 г. аказаўся адносна стабільным па сваім надвор'і з сярэднім ураджаем зерневых [5, с. 191]. Апошняе феналагічнае апісанне ў Баркулабаўскім летапісе было зроблена пад 1608 г., калі на працягу ўсяго лета ўсталявалася дажджлівае надвор'е і былі вялікія павадкі [5, с. 192].

Такім чынам, Баркулабаўскі летапіс вельмі падрабязна апісвае прыродна-кліматычныя ўмовы на тэрыторыі Беларусі і з'яўляецца фундаментальнай крыніцай для правядзення даследаванняў па гістарычнай кліматалогіі. Калі апірацца на апісанні летапісу, то можна зрабіць выснову, што надвор'е на беларускіх землях канца XVI – пачатку XVII стст. характарызаваўся наступленнем чарговага пахаладання, што супадала з усталяваннем у Еўропе стадыі Малога ледавіковага перыяду. У абзначаны намі час у Беларусі для большасці гадоў усталявалася халоднае і вільготнае надвор'е з вялікай колькасцю ападкаў, зацяжнымі зімамі і моцнымі вятрамі. З другога боку, гады з вільготным і халодным надвор'ем часта чаргавалася з гадамі, калі назіралася засушлівае лета і маласнежная марозная зіма. Такое няўстойлівае надвор'е прыводзіла да нізкіх ураджаяў, і канец XVI – пачатак XVII стст. часта суправаджаліся голадам, эпідэміямі і морам мясцовага насельніцтва. У цэлым, апісанне Баркулабаўскага летапісу дазваляе нам асэнсаваць сучасныя змены ў клімаце і выявіць іх прычыны, якія могуць быць звязаны не толькі з дзейнасцю чалавека.

1. Аўчыннікава, Р. І. Аналіз кліматычных асаблівасцей на беларускіх землях у перыяд з 1810 па 1813 г. / Р. І. Аўчыннікава // *Архіварыус* : зб. навук. паведамл. і арт. / Нац. гіст. архіў Беларусі. – Мінск, 2012. – Вып. 10. – С. 115–132.
2. Борисенков, Е. П. Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы / Е. П. Борисенков, В. М. Пасецкий. – М. : Мысль, 1988. – 522 с.
3. Борисенков, Е. П. Экстремальные природные явления в русских летописях XI–XVII веков / Е. П. Борисенков, В. М. Пасецкий. – Л. : Гидрометеиздат, 1983. – 240 с.
4. Дзярновіч, А. І. Клімат і экстрэмальныя з'явы ва Усходняй Еўропе і рэгіёне Паўднёва-Заходняй Беларусі ў II тыс. н. э. (паводле кліматалагічных і пісьмовых крыніц) / А. І. Дзярновіч // *Беловежская пуца: історыя, прырода, турызм* : материалы междунар. науч.-практ. конф., Каменюкі, 18–19 сент. 2009 г. / Нац. парк "Беловежская пуца"; под науч. ред. А. А. Ковалени, М. Е. Никифорова. – Брест, 2010. – С. 53–58.
5. Полное собрание русских летописей / Институт истории СССР. – М. : Наука, 1975. – Т. 32 : Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. – 233 с.
6. Токць, С. Кліматычныя катаклізмы, голад і эпідэмія ў Беларусі ў 1840–1850-я гг. / С. Токць // *Бел. гіст. часопіс*. – 2021. – № 1. – С. 3–12.

Булаты П. Ю.

САСЛОЎНЫЯ ТЫТУЛЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА ПРАЗ ПРЫЗМУ ЎСПАМІНАЎ ФЁДАРА ЕЎЛАШОЎСКАГА

У XV ст. у Вялікім Княстве Літоўскім з нетытулаванага баярства сфарміравалася новая феадальная эліта, якая вылучалася сваёй палітычнай і вайскавай дзейнасцю, актыўным ўдзелам у развіцці культуры і гаспадаркі, валодала буйной маёмасцю [2, с. 59]. У пачатку XVI ст. некаторыя прадстаўнікі пануючай эліты займелі новыя тытулы – князь і граф Святой Рымскай імперыі. Так, акрамя старадаўніх уласных княжацкіх тытулаў у дзяржаве з'явіліся тытулы замежныя.

З'яўленню імперскіх тытулаў у ВКЛ спрыялі міжнародная абстаноўка і знешнепалітычныя стасункі дзяржавы са Святой Рымскай імперыяй. У першай палове XVI ст. іх носбітамі сталі пяць родаў: Радзівілы, Гаштольды, Іллінічы, Хадкевічы, Тышкевічы. Наданне тытула – высокая ўзнагарода і прызнанне заслуг роду і асобы, тытул надаваўся за вайсковыя, дзяржаўныя, гаспадарчыя справы.

З'яўленне замежных тытулаў адразу выклікала супярэчэнні ў грамадстве ВКЛ, што абмяркоўвалася на Берасцейскім сойме 1518 г. Прыняцце замежнага тытула ўводзіла новы звычай, які парушаў існуючы лад і роўнасць шляхецкага саслоўя [6, с. 20]. Дазвол на атрыманне тытула павінен быў даць вялікі князь [3, с. 212], што і адбывалася ў выпадку з прадстаўнікамі тытулаваных родаў. Працэс развіцця арыстакратычнай тытулатуры і далейшае яе распаўсюджанне на іншыя заможныя роды быў спынены пасля 1569 г. Адпаведна з прынцыпам шляхецкай роўнасці наяўнасць канкрэтнага тытула не надавала пэўнага прывілеяванага становішча ў грамадстве. Адною з характэрных рыс саслоўнай кансалідацыі і шляхецкай роўнасці з'явілася скасаванне арыстакратычных і спадчынных тытулаў. Выключэннем сталі тыя тытулы, што былі прынятыя раней і дапускаліся Люблінскім соймам [1, с. 45].

З кропкі погляду бюракратычнай сістэмы ВКЛ – замежныя тытулы сталі фармальнасцю, яны не надавалі іх носбітам сацыяльных пераваг. Іншы бок сітуацыі: як саслоўныя тытулы ўспрымаліся грамадствам і як яны адлюстроўваліся ў свядомасці сучаснікаў, якім чынам яны трансліраваліся і ўжываліся? Дадзены момант можна прасачыць праз мемуарную літаратуру.

Так, выдатным адлюстраваннем эпохі з'яўлення першых замежных тытулаў з'яўляюцца мемуары Фёдара Еўлашоўскага (1546–1616).

У айчыннай пісьмовай культуры «Гістарычныя запіскі» Еўлашоўскага займаюць выключнае месца як адзін з першых значных помнікаў мемуарнага жанру літаратуры эпохі Рэнэсансу. Успаміны Еўлашоўскага – лаканічна акрэслены індывідуальны лёс прадстаўніка сярэднезаможнай шляхты ВКЛ сярэдзіны XVI ст., які самім ходам абставін быў уключаны ў дзяржаўныя падзеі і працэсы [7, с. 19], таму твор выдатна адлюстроўвае светапогляд аўтара. Адметнасць мемуараў – багатая персаналія, якая ўключае некалькі соцень імёнаў, сярод якіх, канешне, сустракаюцца прадстаўнікі тытулаванай знаці.

У сваіх запісках Еўлашоўскі не дае прамой ацэнкі тытулам, не распавядае аб іх значэнні, з'яўленні замежнай тытулатуры, не акрэслівае асаблівасцей тытулярнай традыцыі ВКЛ. Але ўскосныя сведчанні аб тытулах з успамінаў падкрэсліць можна.

Аналіз тэксту ўспамінаў (паводле навуковай публікацыі крыніцы, якую падрыхтаваў У. Свяжынскі [5]) паказаў, што аўтар актыўна ўжывае ў формуле ветлівасці (тытулаванні) разнастайныя варыяцыі тытулаў. Вылучаюцца наступныя групы тытулаў з розных іерархічных прыступак:

1) Манаршыя тытулы. Апісваючы розныя падзеі, звязаныя з палітычнай сітуацыяй у ВКЛ, Ф. Еўлашоўскі неаднаразова згадвае манархаў, адпаведна, прыводзячы іх тытул. Пры гэтым поўнае тытулаванне не прыводзіцца, адзначаецца іх кароткая форма. Так, мемуарыстам фіксуецца тытул *цэсар* у дачыненні імператара Святой Рымскай імперыі і тытул *кароль* адносна манарха ВКЛ (што прыкметна, тытул *вялікі князь* не ужываецца да гаспадара) [5].

2) Княжацкія саслоўныя тытулы. На старонках успамінаў Ф. Еўлашоўскага княжацкі тытул з'яўляецца шматзначным і яго ўжыванне мае дачыненне да розных сацыяльных станаў. Так, у свядомасці мемуарыста вызначаецца пяць іпастасей:

– «*князь*» як кіраўнік Маскоўскай дзяржавы, пры гэтым часта ў адносінах да яго ўжываецца дадатак «*вялікі*» [5];

– «*князь*» як прадстаўнік старадаўняй княжацкай дынастыі (згадвае князёў Алелькавічаў, Саламярэцкіх, Масальскіх і інш. [5]);

– «*князь*» як духоўная асоба ў Каталіцкай Царкве ў сане біскупа: «*князь канонік*», «*князь Барановскі, біскуп (плоцкі)*» [5];

– «*князь*» як носьбіт тытула Святой Рымскай імперыі: «*княжати на Олыце и Несвижу*» [5];

– «*князь*» у значэнні эквівалентнага замежнага тытула аднаго іерархічнага ўзроўню. Так, «*князем*» Ф. Еўлашоўскі тытулуе герцага прускага і герцага мантуанскага [5].

3) Паны. Гэты тытул выкарыстоўваецца Ф. Еўлашоўскім найбольш шырока. Па-першае, «*панамі*» на старонках мемуараў тытулююцца прадстаўнікі шляхецкага саслоўя («*пана Леа Сапегі*» «*пан Макаровіч*», «*Бородич пан Иван*», «*пан Валентый Чарковскі*» і шматлікія іншыя [5]). Па-другое, тытул «*пан*» Еўлашоўскі дапасоўвае да канкрэтных адміністрацыйных пасадаў – «*пан канцлер*», «*пан виленскі*», «*пан воевода*» і інш. [5]. Паны як стан – гэта група землеўласнікаў, нашчадкаў знатных і заможных баяр, якія мелі буйныя маёнткі. Але ў XVI ст. з гэтага стану пачала вылучацца магнатская праслойка (буйныя землеўладальнікі, якія займалі ключавыя дзяржаўныя пасады).

4) Рыцарства. Гэты стан (ідэнтычны стану шляхты) згадваецца Еўлашоўскім аднойчы: у 1575 г. «*зъехавшисе панове и рыцарство*» [5]. У гэтым назіраецца падзел аўтарам станаў паноў і рыцараў на агульным з'ездзе знаці ў Стэнжыцы, але далей ён рыцарства не вылучае, тытулуе прадстаўнікоў стану панамі, а пры іншых згадках агульных сходаў знаці наогул усіх называе «*панове*» (напрыклад, так мемуарыст называе шляхту, якая сабралася ў Капылі ў 1596 г. падчас паўстання казакаў С. Налівайкі [5]). Гэта з'яўляецца адлюстраваннем працэсу «зліцця» паноў (акрамя вылучаных з іх магнатаў) з асноўнай масай шляхецкага саслоўя, які адбываўся пры жыцці аўтара ў другой палове XVI ст.

5) Жаночыя тытулы. Натуральна, што ў мемуарах Еўлашоўскага сустракаліся і прадстаўніцы знаці, у тым ліку тытулаванай. Але тытулаў-фемінітываў у мемуарыста сустракаецца толькі дзве формы: «*княжна*» («*малжонка Александра, княжна Крошинская*» [5]) і «*пані*» («*пани виленская*», «*сестру мою панну Зофею*» [5]).

6) Тытулы замежнай знаці. Сустракаецца некалькі згадак асоб, якія мелі замежнае паходжанне і з'яўляліся носьбітамі замежных саслоўных тытулаў: «*маркграф*» («*маркграфя брандэмбургскі*» [5]) і «*граф*» («*кграфя с Тэнчина*» [5]).

Разгледзеўшы згаданыя Ф. Еўлашоўскім тытулы, звернем увагу на істотную акалічнасць: мемуарыст не згадвае тытул «*граф*», які з'явіўся ў сацыяльнай прасторы ВКЛ у XVI ст. са Святой Рымскай імперыі. Пры гэтым носьбіты гэтага тытула Еўлашоўскім неаднаразова згадваюцца. Гаворка ідзе найперш аб патроне мемуарыста Яне Гераніме Хадкевічы (к. 1537–1579) і яго сынах – Яне Карале (1571–1621) і Аляксандры (†1626). Еўлашоўскі знаходзіўся на службе ў Хадкевічаў,

часта згадвае вяльможаў, але іх графскі тытул, які род атрымаў у 1555 г. [4, с. 196–197], аўтарам успамінаў не згадваецца. Так, Я. Г. Хадкевіча мемуарыст называе «пан виленски», «пан Ходкевич, пан виленски», «великий пан, а монархам справами своими ровный» [5]; Я. К. Хадкевіча – «пан Ян Кароль» [5]; А. Хадкевіча – «вельможного пана Александра» [5].

Такім жа чынам мемуарыст не згадвае фемінітыў ад тытула «граф» – тытул «графіня» (альбо якая іншая форма з асновай тытулу «граф»), хоць жонцы графа Яна Гераніма Хадкевіча – Крысціне са Збароўскіх – некалькі радкоў успамінаў прысвечана. Мемуарыст тытулуе яе «пани виленская» паводле пасады, якую займаў муж Крысціны.

Узнікае заканамернае пытанне: чаму Ф. Еўлашоўскі не тытулуе вяльможных асоб тытулам «граф»? Мяркуем, на тое ёсць дзве прычыны.

Па-першае, гэта звязана з дамінаваннем у грамадстве г. зв. прынцыпу «старыны не рушыць, навіны не ўводзіць». Так, «графскі» тытул з’яўляўся новым, прыўнесеным з-за меж краіны, ён уваходзіў ужо ў сфармаванае грамадства, дзе трывала ўласная тытулярная традыцыя: у ёй дамінаваў тытул «князь».

Па-другое, тытул «граф» – па сваёй моўнай і семантычнай сутнасці «чужы», прыўнесены з іншай, еўрапейскай традыцыі. Хоць ВКЛ яшчэ з XV ст. стала на рэйкі вестэрнізацыі (пераймання сацыяльнай мадэлі на ўзор еўрапейскай), у XVI ст. яшчэ моцна трымалася русінская традыцыя, для якой замежны тытул быў чужым, але ўласны тытул – княжацкі – цалкам свой і звыклы, прымальны, і Еўлашоўскі з’яўляўся носьбітам яшчэ моцнай русінскай завяздэнкі. Пацвярджае гэта і факт ужывання тытула «князь» у значэнні эквівалентнага замежнага тытула аднаго іерархічнага ўзроўню.

Таксама, звернем увагу на лінгвістычныя канструкцыі ўжывання саслоўных замежных тытулаў ВКЛ Ф. Еўлашоўскім у спалучэнні з адміністрацыйнымі пасадамі. Адзначым, што мы маем фактычны матэрыял адносна тытула «князь», які меў Мікалай Крыштаф Радзівіл (1549–1616). Так, Еўлашоўскі піша: «року 1572 былэм забавены потребами его милости пана [падкрэслена намі] Миколая Криштофа Радивила, маршалка дворного, княжати на Олыце и Несвижу [падкрэслена намі]» [5]. Гэта адзіны выпадак у мемуарах, калі аўтар ужывае поўны замежны тытул з азначэннем геаграфічнай яго прывязкі. З яго бачна, што першасным у тытулаванні была пасада, якую займаў М. К. Радзівіл, а не яго саслоўны замежны тытул. Таксама Еўлашоўскі згадваў М. К. Радзівіла без яго саслоўнага тытула, адзначаючы толькі пасаду: «от его милости пана Миколая Криштофа Радивила, воеводы троцкого» [5]. Пры гэтым княжацкі саслоўны тытул мясцовага паходжання Еўлашоўскі ўжываў заўжды першасным, не апускаў яго ў тытулаванні. Напрыклад, тытул «князь» дынастыі Амелькавічаў мемуарыстам пазначаўся заўжды: «княже его милость Юрей Слуцкий» [5], «княжэ Ян Сымэон Слуцкий» [5], і інш. Таксама не апускаўся княжацкі тытул, калі згадвалася пасада: «где княжа Контантин [Астрожскі – аўт.], воевода киевский» [5]. Падобная сітуацыя дае падставы сцвярджаць: для Еўлашоўскага саслоўныя замежныя тытулы мелі намінальны характар, першасным у вызначэнні сацыяльнай значнасці асобы была пасада, якую займаў вяльможа.

Такім чынам, разгляд тытулярнай традыцыі ВКЛ праз прызму мемуараў Ф. Еўлашоўскага паказаў, што аўтар не толькі згадвае тытулы, але і ўжывае іх з пэўнымі тэндэнцыямі і сістэмнасцю, а менавіта:

1) як носьбіт русінскай культуры, Еўлашоўскі трансліруе ў мемуарах яе мадэль тытулярнай традыцыі, у якой дамінуе саслоўны тытул князь. Гэтую ж мадэль ён пераносіць на тытулаванні замежных вяльможаў, замяняючы традыцыйныя замежныя тытулы на больш звыклыя мясцовыя;

2) Еўлашоўскі цалкам ігнаруе замежны тытул «граф», які займелі прадстаўнікі знаці ВКЛ у XVI ст., што звязана з праяўленнем моцных кансерватыўных грамадскіх устояў, якія цяжка прымалі ўвядзенне новых элементаў у сацыяльную структуру;

3) праз прызму мемуараў бачна, што саслоўныя тытулы ў ВКЛ мелі намінальны характар, ганаровы, але ўсё ж намінальны: сацыяльную іерархію фарміравалі пасады, якія вызначалі месца вяльможы ў грамадстве.

1. Булаты, П. Ю. Ляхавіцкае графства ў сістэме магнацкіх уладанняў (XVI–XVIII ст.). / П. Ю. Булаты. – Мінск : БДУФК, 2020. – 217 с.
2. Кіркене, Г. Новы погляд на род Хадкевічаў – графаў на Шклове і Мышы / Г. Кіркене // ARCHE Пачатак. – 2014. – № 6. – С. 59–71.
3. Любавский, М. К. Литовско-русский Сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства / М. К. Любавский. – М. : 1900. – 1160 с.
4. Максимейко, Н. А. Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. / Н. А. Максимейко. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1902. – 205 с.
5. Свяжынскі, У. М. «Гістарычныя запіскі» Фёдара Еўлашоўскага / У. М. Свяжынскі – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 121 с.
6. Скеп’ян, Н. Закладанне родавых традыцый на прыкладзе Мікалая Мікалаевіча Радзівіла / Н. Скеп’ян // ARCHE Пачатак. – 2015. – № 6. – С. 10–24.
7. Таранеўскі, В. У. Гісторыка-мемуарная літаратура Беларусі XVI–XVII ст. : метада. рэк. / В. У. Таранеўскі. – Віцебск : ВДУ ім. П. М. Машэрава, 2016. – 55 с.